
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 342.7.-055.2(477)

Аніщук Н. В., НУ «ОЮА»

ВПЛИВ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ

У статті висвітлюється вплив християнської традиції на формування права Київської Русі під кутом зору проблеми рівноправ'я статей. З позиції гендерного аналізу визначається прогресивне значення християнської релігії щодо формування права Київської Русі, а також обмірковуються негативні сторони, що відображені у Давньоруському праві щодо правового становища жінок.

В статье освещается влияние христианской традиции на формирование права Киевской Руси под углом зрения проблемы равноправия полов. С позиции гендерного анализа определяется прогрессивное значение христианской религии относительно формирования права Киевской Руси, а также раскрываются негативные стороны, отражающиеся в древнерусском праве относительно правового положения женщин.

In the article influence of christian tradition is illuminated on forming of law for Kievan Rus' under the corner of problem of women's and men's equality. From position of gender analysis the progressive value of christian religion is determinated inrelation to forming of law for Kievan Rus', and also negative parties that is represented in the ancient Rus' law to legal position of women are thought over.

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. у країнах із паритетною демократією триває процес втілення гендерного підходу в різні напрями гуманітарних наук – філософія, історія, психологія,

соціологія. Зокрема, це стосується й юридичної науки, в якій поступово відбувається формування нового її напрямку – гендерного права – комплексної галузі права, предметом якої є дослідження різних аспектів проблеми рівноправ'я статей. Гендеризація різних галузей юридичної науки, що триває на сучасному етапі розвитку вітчизняної юриспруденції, поступово пронизує й науку історію держави і права. Останнім часом проблема рівноправ'я жінок і чоловіків все більше привертає увагу у фахівців з історії держави та права. З'являються різнопланові роботи із гендерної проблематики, в яких досліджуються періоди від заснування Київської Русі до розпаду СРСР. Щоправда, переважна більшість робіт гендерну проблематику розглядає крізь призму жіночого питання. Інтерес у цьому напрямку пояснюється насамперед тим, що тривалий час жінки залишалися нерівноправними у порівнянні із чоловіками. І неабияку роль у цьому відігравала релігія, зокрема християнство, під впливом якої у суспільстві були вироблені певні гендерні стереотипи, згідно з якими жінки посідали підпорядковане становище у суспільстві. Безумовно, християнська традиція суттєво вплинула на розвиток права Київської Русі, гендерний аналіз якого свідчить, що під впливом цієї релігії було сформульовано принцип гендерної нерівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, дозволяє дійти висновку, що останнім часом зростає коло наукових робіт у галузі історії держави і права, в яких висвітлюються різні напрями гендерної проблематики. У цьому напрямку варто відзначити наукові праці вітчизняних вчених Н. Грицяк, О. Дашковської, Л. Кормич, П. Музиченка, Н. Лавриненко та ін. Віддаючи увагу їх дослідженням, все ж слід зазначити, що на сьогодні залишається широке коло гендерних проблем, які недостатньо висвітлені в науці історії держави і права.

Враховуючи те, що обрана тема є малодослідженою у сучасній вітчизняній науці, *метою* статті є виявлення впливу християнської традиції на формування права Київської Русі, вдаючись до гендерного аналізу цієї проблеми. Для окреслення цієї мети ставляться наступні завдання:

- розкрити роль християнства щодо окреслення проблеми рівноправ'я жінок і чоловіків;
- визначити вплив християнської релігії на формування суспільної свідомості, в цілому, та гендерної правосвідомості, зокрема;
- здійснити порівняльний аналіз правового становища жінок за язичницької доби та в період Київської Русі і на підставі цього показати, які зміни відбулися у давньоруському праві під впливом християнської традиції;

- визначити з позиції гендерного аналізу прогресивне значення християнства щодо формування права Київської Русі, а також обміркувати й негативні сторони, що відображені у давньоруському праві;
- надати загальні висновки та окреслити перспективи дослідження за порушеною проблемою.

Виклад основного матеріалу. Правова і політична історія Європи, також як Росії й України, значною мірою визначена їх релігійною історією. Найбільш значним фактором, що вплинув на правову культуру Давньої Русі, безперечно, було християнство з його ідеями верховенства божественного над людським, духовного над матеріальним і земним. Християнство підготувало ґрунт правам людини. Християнське начало простежується також в принципах демократії, розділу влади і громадянського суспільства. Заповіді Христа як прямий вираз божественної волі стали загальнобов'язковими для християн. Християнізація Русі сприяла удосконаленню Давньоруського права у сторону його гуманізації, скасування жорстоких язичницьких традицій.

Слід зазначити, що дохристиянською релігією слов'янських народів було язичництво. В дохристиянський період у давніх слов'ян існували первісні юридичні звичаї, які істотно впливали на ставлення суспільства до жінок. Гендерний аналіз звичаєвого права вказує на те, що саме в цей історичний період почали проявлятися тенденції нерівноправності жінок і чоловіків. Аналізуючи первісні юридичні звичаї в давньослов'янських племенах, варто нагадати, що слов'яни не розглядали жінок як рівноправних суб'єктів суспільства. Навпаки, вони вважали дружин повними рабами, в усякому випадку безмовними: не дозволяли їм ні суперечити собі, ні скаржитися, обмежували їх працею, господарськими клопотами, і уявляли, що дружина, помираючи разом з чоловіком, повинна служити йому і на потойбічному світі. Задля цього жінок добровільно спалювали на вогнищі з трупами чоловіків. У тому ж випадку, коли дружина бажала пережити чоловіка, вважалося, що жива удова безчестила родину [1, С. 107]. Таке рабство дружин походило, здається від того, що чоловіки звичайно купували їх.

Говорячи про жорстокі звичаї язичницьких слов'ян, згадаймо, що кожна мати мала право умертвити новонароджену доньку, коли сімейство було досить багато чисельним, але зобов'язувалася зберігати життя сину, народженому служити воїном. Це дає підставу стверджувати, що життя жінки нічого не вартувало у порівнянні із життям чоловіка [2, С. 108].

Отже, короткий історичний аналіз становища жінок в давньослов'янських племенах дає підставу вважати, що давні слов'яни відводили жінкам другорядну роль. Вони виробили певні юридичні звичаї, згідно яким жінка має бути покірною рабою своєму

чоловікові до кінця свого життя. По суті, з того історичного періоду в свідомості суспільства був закладений гендерний стереотип про другорядну роль жінки в усіх сферах буття.

Із прийняттям християнства в Київській Русі (988 р.) основні його постулати почали впроваджуватися й у давньоруському праві. Слід зазначити, що християнство – одна з найпоширеніших світових релігій, що зародилася в середині 1 ст. н. е. в східних провінціях Римської імперії. Християнство тісно пов'язане з іудаїзмом, від якого воно успадкувало визнання Старого Завіту (в іудеїв він називається Танах) – найдавнішої частини Біблії. З нього взято багато сюжетів та образів для створення життєпису Ісуса Христа, який заснував нову релігію.

Християнство утверджувалося на українських землях протягом багатьох століть. Історичні джерела засвідчують його присутність у заселених греками містах Північного Причорномор'я ще на початку нашої ери. Християнство як державна релігія Київської Русі остаточно було закріплене силою державної влади у 988-991 рр. Але населення ще довго наvertалося до нової віри. Проповідниками християнства, першими священиками були греки, болгары. Згодом сформувалася централізована релігійна організація на чолі з митрополитом, якого традиційно призначав константинопольський патріарх, а затверджував імператор Візантії.

Хрещення сприяло об'єднанню Русі в єдину феодальну державу, дало поштовх розвитку економіки, освіти, духовності й культури. Русь зрівнялася з монотеїстичними державами в цивілізованому світі, зріс її міжнародний авторитет.

Під впливом норм християнської моралі слов'яни переосмислили права жінок у сімейному житті. Тепер вже християнська сім'я зав'язувалася як союз громадянський взаємною згодою нареченого та нареченої і трималася на юридичній рівності та моральній взаємності чоловіка і дружини.

Якщо проаналізувати правовий статус жінок за часів Київської Русі, то можна простежити, що в цей історичний період жінка в сім'ї користувалася деякою автономією і самостійністю, що знайшло відображення в жіночому праві. Під цим правом розумують певну сукупність звичаїв, норм та уявлень, що регулюють та забезпечують суспільні та господарські права жінок [3, С. 43]

Київська Русь заклала широкі «жіночі вольності», які в подальшому перейшли у Велике князівство Литовське. Так, вперше на законодавчому рівні було закріплено принцип рівноправності жінок і чоловіків у шлюбі і сім'ї. Внаслідок цього жінки отримали рівні з чоловіками права щодо майнового становища. Необхідним наслідком громадянського рівноправності дружини стало засвоєння їй права власності.

Відзначаючи важливу роль християнства, слід все ж зазначити, що з гендерної точки зору дана релігія віддавала перевагу чоловікам, відводячи жінкам другорядну роль. Безумовно, християнство значною мірою вплинуло на закріплення принципу гендерної нерівності, наявність якого зустрічається й у праві Київської Русі.

Не можна не погодитися, що релігія має велике значення при дослідженні будь-якого суспільства, адже віра в надприродне обумовлює способи соціальної організації. Можна стверджувати, що протягом всієї історії церква відводила жінкам роль слабкої статі у порівнянні з чоловіками, тим самим заперечуючи принцип гендерної рівності. Внаслідок цього тривалий час в усьому світі панували відносини патріархату, що закріплювали абсолютну владу батька над донькою, чоловіка над дружиною. Саме таке ставлення до жінки було сформоване в традиційних релігіях.

Наприклад, згідно з християнським вченням історія Адама і Єви – це не просто оповідання про перших людей. Історія Творення і Падіння, якою відкривається Біблія, є висхідним пунктом в розумінні природи людини, значною мірою задає парадигмальне бачення проблеми статі для всієї європейської культури. Згідно із християнським вченням жінка створена із ребра чоловіка, вона «зобов'язана йому і світлом яким вона насолоджується, і ім'ям, яке носить» [4, С. 44]. Саме цей варіант стає домінуючим у нормативному християнстві і задає ту систему цінностей, яка ставить жінку нижче чоловіка.

Церква офіційно визнає це і повторює нареченим при укладенні шлюбу: «дружина да підкориться чоловіку», «чоловік – голова дружини», «під владою чоловіка будеш, і він буде панувати над тобою». У Біблії, у Посланні святого апостола Павла до ефесян, говориться: «Дружини, – коріться своїм чоловікам, як Господові, – бо чоловік – голова дружини, як і Христос – Голова Церкви! І як кориться Церква Христові, так і дружини своїм чоловікам у всьому» [5, С. 1303].

Ознайомившись із змістом Першого послання святого апостола Павла до коринтян, також можна знайти висловлювання, що суперечать принципу гендерної рівності. Зокрема, у цьому документі акцентовано увагу на тому, що чоловік – це образ і слава Бога, а жінка – чоловікові слава. «Бо чоловік не походить від жінки, але жінка від чоловіка, не створений бо чоловік ради жінки, але жінка ради чоловіка» [6, С. 1277]. Тим самим жінці відводиться другорядна роль порівняно із чоловіком.

Положення дискримінаційного характеру щодо жінок зафіксовані і у Першому посланні святого апостола Павла до Тимофія. Зокрема, у цьому посланні надаються вказівки стосовно того, як слід поводитись жінці. Наведемо деякі з них: «Нехай жінка навчається мовчки і в повній

покорі. А жінці навчати я не дозволяю, ані панувати над чоловіком, але бути в мовчанні. Адам бо був створений перший, а Єва потому. І Адам не був зведений, але, зведена будучи, жінка попала в переступ» [7, С. 1318]. Як можна побачити, за своїм змістом ці положення спрямовані на те, щоб жінки повністю підпорядковувалися чоловікам.

Отже, у Біблії зазначається про утворення Богом жінки (Єви) із ребра чоловіка (Адама). Внаслідок цього жінка не розглядається на рівних позиціях із чоловіком. До того ж, у Біблії йдеться про гріхопадіння людини, і провина у цьому покладається якраз на жінку. Саме ці фактори значною мірою вплинули на те, що сутність жінки з християнської точки зору полягає у її підкореному становищі у порівнянні із чоловіком. У Біблії за гріхопадіння Єви було встановлено потрібне покарання, яке в подальшому поширюється на всіх жінок. По-перше, вони, як і чоловіки, зобов'язані працювати: «у поті обличчя твого будеш їсти хліб». По-друге, жінкам надаються хворобливі пологи і, по-третє, підпорядковане становище дружин.

Ідея гендерної нерівності простежується і в Першому соборному посланні святого апостола Петра, в якому акцентується увага на тому, щоб дружини корилися своїм чоловікам: «Бо так Сара корилася Авраамові, і паном його називала. А ви – її діти» [8, С. 1345]. Безумовно, реформи святих апостолів Павла та Петра, що стосуються проблеми взаємовідносин статей, надали християнству того характеру, який відомий нам сьогодні і який закріплює підпорядковане становище жінок.

Прикладів дискримінаційного становища жінок, що сформовані християнською традицією ще з давніх часів та зберігаються й сьогодні, можна привести багато. Скажімо, священником може бути лише чоловік (це не стосується лише деяких напрямів протестантизму), жінка не має права проповідувати, зобов'язана у храмі покривати голову, нарешті, згідно християнської традиції, саме чоловік є головою сім'ї.

Отже, нерівний статус жінок у порівнянні із чоловіками зафіксований у Біблії – священній книзі християн. У ній зазначається про утворення Богом жінки (Єви) із ребра чоловіка (Адама). Внаслідок цього жінка не розглядається на рівних позиціях із чоловіком. До того ж, у Біблії йдеться про гріхопадіння людини, і провина у цьому покладається якраз на жінку. Саме ці фактори значною мірою вплинули на те, що сутність жінки з християнської точки зору полягає у її підкореному становищі у порівнянні із чоловіком. У Біблії за гріхопадіння Єви було встановлено потрібне покарання, яке в подальшому поширюється на всіх жінок. По-перше, вони, як і чоловіки, зобов'язані працювати: «у поті обличчя твого будеш їсти хліб». По-друге, жінкам надаються хворобливі пологи і, по-третє, підпорядковане становище дружин.

Під впливом християнства у суспільній свідомості були закладені гендерні стереотипи, згідно з якими саме чоловік є головою сім'ї й основне призначення жінки – повна покора чоловіку. Ці стереотипи суттєво вплинули і на формування гендерної правосвідомості. З боку держави та з боку суспільства проводилася політика, спрямована на пропагування образу жінки як берегині домашнього вогнища. Жінки тривалий час були обмежені у багатьох правах і свободах.

Гендерний аналіз давньоруського права яскраво свідчить про дискримінаційне становище представниць слабкої статі. Особливо це стосується норм кримінального права. Так, згідно з Просторовою редакцією Руської Правди за вбивство жінки покарання суттєво відрізнялось, ніж за вбивство чоловіка. Хоча винного за вбивство жінки судили тим же судом, що і за вбивство чоловіка: стягувалась грошова пеня на користь князя (віра) та винагородження на користь родичів вбитої (головщина), проте умови віри були різними. Життя жінки захищалося лише половинною вірою, або полувір'єм в 20 гривен [9, С. 36]. Для порівняння: за вбивство чоловіка була встановлена подвійна віра в 80 гривень кун у разі вбивства княжого чоловіка або члена старшої князівської дружини, або проста віра в 40 гривень за вбивство простого вільного чоловіка [10, С. 30]. Отже, можна побачити, що віра за вбивство жінки була вдвоє і навіть вчетверо разів менше, ніж за вбивство чоловіка. По суті, вбивство жінки прирівнювалось до таких злочинів, як тяжкі каліцтва, відсічення руки, ноги, носу, ушкодження ока.

Статут Ярослава карає дружину, яка б'є свого чоловіка. Правда, в даному випадку закон виступає на стороні жінки. Так, за цей вчинок вона мала заплатити пеню вдвоє менше, ніж заплатив би чоловік за побиття своєї дружини [11, С. 43-44]. Мабуть, це було обумовлено тим, що важка фізична сила чоловіків могла заподіяти великої шкоди здоров'ю жінок, які призначені для репродукування роду. Тому законодавець вдвоє разів посилив санкції чоловіка за скоєння цих вчинків.

Руська Правда передбачає жінкам-рабам лише єдиний обов'язковий випадок визволення. Тільки раба з дітьми, прижитими від пана, по смерті його виходила на волю [12, С. 37]. Проте в Законі Судному містилася стаття, яка наказує відпускати на волю раба, якому хазяїн виколов око чи вибив зуба. Із інших джерел знаємо, що обов'язково звільнювались підневільні люди, які отримали каліцтва з вини своїх панів: також отримувала свободу осоромлена раба [13, С. 242].

У шлюбно-сімейному праві також яскраво простежувалися певні елементи соціостатевої нерівності. Наприклад, приводом для розлучення подружжя була, звичайно, невірність дружини. Подружжя ж невірність чоловіка не давала підстав для розлучення. Жінки дістали право розлучення по причині зради чоловіка лише у XV ст. Відсутність

права вільного вибору дівчиною нареченого також розглядалась як серйозний аргумент на користь тези про пониження соціально-правового становища русинки в X-XV століттях [14, С. 324]

Християнська церква прагнула утвердити мораль «соціального гальма» покірності і підпорядкованості жінки. Тому вона не перешкождала проникненню в «священне таїнство» шлюбу елементів громадянського договору, угоди, яку влаштовують батьки, прагнучи підкорити жінку спочатку, при укладенні шлюбу, волі батьків, а після весілля – чоловіка. [15, с. 325]

Між тим, варто вказати й на позитивні аспекти, які відзначаються у давньоруському праві під впливом християнської традиції. Так, хрещення Русі та привнесення канонічних норм із Візантії в цілому позитивно змінили відносини у сфері шлюбно-сімейних прав у Київській Русі. Це було оформлено церковними статутами князей Володимира і Ярослава. Так було заборонено, що практикувалося на Русі, багатоженство, рідство і спорідненість стали перешкодою до вступу у шлюб, а перебування у шлюбі – перешкодою до вступу в новий шлюб. Перелік підвалин до розторгнення шлюбу майже повністю було запозичено із візантійських законів, зокрема із Прохірона. Правові ідеї давньоруської епохи склалися в основному завдяки церковному (канонічному) праву, яке і саме являлося важливим компонентом правової системи Київської Русі. Церковні закони встановлювали певні покарання за примусове або несвоєчасне видання заміж, за моральну образу, яка наносилася можливою відмовою нареченого від нареченої, або за недотримання інших умов, необхідних для укладення шлюбу, що в кінцевому рахунку відповідало інтересам жінки. Узаконення канонічними пам'ятками різних причин до розлучення, правом на яке володіли жінки різних верств, також свідчить про відносно високий для середньовіччя юридичний статус русинки [16, 325].

Висновки. Таким чином, християнство вплинуло на правосвідомість і правову культуру Київської Русі. Християнська традиція відіграла значну роль й щодо регулювання правового становища жінок і чоловіків у Київській Русі. Незважаючи на його прогресивне значення в сторону гуманізації прав людини, водночас даною релігією підтримувалася політика, що спрямована на утвердження гендерної асиметрії в суспільстві. Гендерний аналіз права Давньоруської держави дозволяє дійти висновку, що чоловіки займали більш привілейоване становище у суспільстві, ніж жінки. Під впливом християнської традиції право Київської Русі підтримало ідею втілення гендерної нерівності у багатьох сферах правового життя. Фактично щодо жінок проявлялася гендерна дискримінація, яка збереглася в подальшому протягом багатьох століть.

Враховуючи те, що останнім часом в сучасній вітчизняній юриспруденції зростає інтерес щодо досліджень у сфері церковного та канонічного права, виникає потреба, зокрема, у здійсненні історико- та гендерно-правового аналізу цих галузей права. Це вказує на перспективу подальших майбутніх розвідок. Отже, вищезгадане яскраво доводить про необхідність у вітчизняній юриспруденції подальших фундаментальних розробок у цьому напрямку.

Література:

1. Аніщук Н. В. Гендерне насильство у правовому житті України: Монографія. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – 232 с.
2. Там само.
3. Лавриненко Н. В. Женщина: самореализация в семье и обществе (гендерный аспект). К. : ВИПОЛ, 1999. – 172 с.
4. Аніщук Н. В. Вказ. монографія.
5. Послання св. апостола Павла до ефесян // Біблія, або Книги святого письма Старого й Нового Заповіту. – К. : Укр. Біблейне Товариство, 2004. – С. 1299-1304.
6. Перше послання св. апостола Павла до коринтян // Там само. – С. 1268-1284.
7. Перше послання св. апостола Павла до Тимофія // Там само. – С. 1317-1321.
8. Перше соборне послання св. апостола Петра // Там само. – С. 1343-1347.
9. Руська Правда (Коротка та Просторова редакції) // Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 1. З найдавніших часів до початку XX ст. : Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : У 2 т. / За ред. Т. В. Гончаренко. – К. : Ін Юре. – 1997. – С. 27-39.
10. Там само.
11. Статут князя Ярослава про церковні суди (Просторова редакція) // Там само. – С. 41-45.
12. Руська Правда (Коротка та Просторова редакції) // Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 1. З найдавніших часів до початку XX ст. : Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : У 2 т. / За ред. Т. В. Гончаренко. – К. : Ін Юре. – 1997. – С. 27-39.
13. Ключевский В. О. Сочинения в 9-ти томах. Т. 1. Курс русской истории. Ч. I. / Под ред. В. Л. Янина. – М., Мысль, 1987. – 430 с.
14. Грицяк Н. В. Суспільний стан української жінки: історична ретроспектива та сучасні проблеми // Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник. / За ред. А. І. Комарової та ін. – Т. 23. – К., 2001. – С. 322-335.
15. Там само.
16. Там само.